

A SZENTISTVÁN-TÁRSULAT ÉS A PROTESTÁNS EGYLET.

Hazánkban a 16- és 17-ik évszázad irodalmának jelentékeny részét teszi az egyházi irodalom magyar és latin nyelven. A nagyszombati jezsuita collegium és egyetem a maga kiadványaival roppant hatást gyakorolt az akkor, mondhatni szűk térre szorult római egyház érdekében. És a protestánsok a római egyházzal szemben s egymás között folytatott irodalmi harcaikban szintén nagy részét szolgáltatták az elmetermékeknek. Átalán azt mondhatjuk, hogy a műköltészet, szónoklat és tudomány nyelve az egyházak harcaiban és kebelében született meg s nevededett oly nagygyá és széppé, hogy az utókor csak büszkeséggel vallhatja magát örökösének. A 18-ik évszázad nagy politikai küzdelmeiben nagy részt elhallgattak, a protestánsoknak el kellett hallgatniok. Irodalmunk történetében kopár mezőt mutat ez évszázad, úgy hogy annak végén megdöbbenve kiáltottak fel jobbaink: de hát v a n-e m. irodalom, vagy csak volt?! Nehányan kimondották, hogy l e s z i s.

A francia forradalom vérkeresztsége után hazánk is alig tájékozta magát évszázadunk elején. A politikai mozgalom megindultával az egyházak is megszólaltak. A felszínre jutott eszmék az egyházak kebelében is forrongásba jöttek. A protestánsok érdekében az országgyűléseken emelkedett erősebb és erősebb hangok, az eszmék európai áramlata, melyek hazánkban a protestánsok érdekében közel 150 év multán napról-napra fokozódó méltányos követelésekkel léptek fel, szóval az új idő evangelioma — mig egy felől eltávolította, megszüntette a protestánsok sérelmeit, a hova tovább méltányos vallásügyi törvényekkel s új élet reményével töltötte el az az előtt busongó kedélyeket — másfelől intő jel gyanánt szolgált a római egyháznak is tömörülésre és az eddiginél nagyobb irodalmi munkásságra.

A ki fogságból szabadul ki, annak rendesen nem jut eszébe, hogy az új körülményekben a z o n n a l kellő tájékozást szerevezve, alkotó és jövőre a lehetőleg biztosító intézkedéseket tegyen. Elégségesnek tartja, ha teljes lelkéből kiörvendezheti magát. Körülbelül így tett a prot. egyház. Másfelől az eszmék rohamos áramlatában a protestantismus, mondhatni teljesen beleolvadt a patriotismusba. A prot. ember első helyen csupán hazafivá és magyarrá lett s csak tizedik vagy századik helyen maradt egyház tagnak. Ezen állapotban találjuk jó részt ma

is. Talán hálából hazája iránt, mely 150 évig adott kenyér helyett követ prot. gyermekeinek, vagy talán önfeladásból?...

1848. és 1868. nem csak politikai, hanem a magyar egyházi életben és irodalomban is nagy fordulatot jelez. Célunk, a mennyiben terünk engedi, nem csak pusztán tudás, hanem tanulság czéljából rövid tájékozást nyújtani olvasóinknak.

A 40-es évek óriási reformkérdései tehát ragadták magokkal az embereket. Az írók legnagyobb része azok szolgálatába állott. Mindenki sietett, hogy legalább egy téglával járulhasson a nemzet politikai és társadalmi átalakulásának, új alkotmányának palotájához. A római egyház néhány jeles vezértagja észre vette épen a politikai láz hevében, hogy az egyháznak is sikra kell szállania saját elveiért és érdekeiért. A trienti zsinat 18 éven keresztül körül sáncolta az egyházat a reformatio rohamaival szemben. A magyar kath. egyház hasonlóról gondoskodott az új helyzettel szemben. Fogarassy Mihály akkor nagyváradi kanonok, jelenleg gyulafejevári püspök kezdeményezésére 1848-ban megalakult a „Szentistván-társulat“ főpapság, főrendüek, iskolák, egyháziak és világiak tömeges pártolásával, mint „jó és olesó könyvkiadó társulat“. Augusztusban tartotta alakuló közgyűlését, mikor már a csatamezők vértől párologtak, az ország meg volt gyulva a nemzetiségi és faji gyűlölet tüzétől. Pártfogójának választotta Boldogságos Szűz Máriát és István királyt, fő védnöknek az esztergomi érseket, Scitowszky Jánost, védnökeinek a püspöki kart, elnöknek Károlyi István gróf, titkos tanácsost stb. Fővédnök jelenleg Simor János esztergomi bibornok-érsek, elnökök Károlyi I. gróf és Cziráky János gróf titkos tanácsos kir. főtárnokmester stb. Alelnök Tárkányi Béla egri kanonok, pápai kamarás, az Akademia és Kisfaludi-társaság tagja. Vannak alapító, tiszteleti, rendes és részvényes tagok. Az 1878-iki Évkönyv szerint, a honnan adatainkat vesszük, alapító tag 105 forint díjjal, életben van 180, elhalt 149, képviselve 34,545 forintot, mely más hagyományokkal gyarapodva, 1878. végén tett 46305 frt 40 krajczárt.

E társulat három évtized alatt nagy munkásságot fejtett ki. Az első tized (1848—58) nagyon kedvező volt. A szabadság harczzal karöltve járt szabad eszmék lármáját és a csatazajt némaság váltotta fel Világosnál. E szótlan időszakban működött a politikai hatalom. A bécsi cabinet és Róma között a rom. egyházzal egyetértőleg, ennek nagy előnyére létre jött az 1855-iki concordatum. Megújult nem csak a magyar nemzetiség, hanem a prot. egyház ellen is az üldözés. Sérelem-sérelemre halmozódott. A püspöki és érseki magas polczokról az élesebb szemek belátták, hogy ez az állapot nem tarthat sokáig, hogy az 1840—8-iki eszmék nem haltak meg, csak álomra vannak kényszerítve. Eljő, el kell jöni az időnek, mikor az egyháznak újra sikra kell állani. És az a társulat

által gondaskodott is a beállandó harc sikeres megvívásáról. Püspökök és érsekek külön-külön is gondoskodtak. Nekünk csak a társulattal van dolgunk ez idő szerint, mely az e g é s z magyar egyházra kihatólag működött és működik.

Kath. vallás-erkölcsi elvek terjesztése lévén a társulat fő feladata, ájtatossági munkák kiadása volt az első teendő. Pázmány Péter „Inádságos könyvét adta ki először újabban, az óta több ízben. Ezt követte Tárkányi „Lelki Mannája, mely ma 20-ik kiadásban forog közkézben; hasonlóan „Vezérkönyv“ s más czimű kisebb munkáit, melyek több kiadásban kaposak voltak s azok ma is. Tóth Károly, Intay Bazil, Nogáll János, Fáigel Pál, Szabóki Adolf s több mások ájtatossági könyveivel együtt. A bécsi pázmán-intézeti papnövendékek Somogyi Károly által átnézett fordításában kiadta Goffine Lénárt „Kath. oktató és épületes könyvét“, a német kath. közönség ezen egyik legkedveltebb házi barátját, mely újabb diszes kiadásban is megjelent. Ezeket követték a Márkfi Sámuel által fordított „Szent szakaszok“, melyek utóbb a pápai jóváhagyással kiadott legújabb magyar fordításból vett „Szentirási szakaszoknak“ adtak helyet. Továbbá Vezerle Gáspár „Népszerű erkölcs-tana.“ Hirscher János „Javaslat a pozitív kereszténység ápolása iránt“, Segur „Rövid feleletei a religio ellen elterjedt ellenvetésekre“ és Schreiber „a kereszténység eredményei“ s más kisebb-nagyobb munkák. Iskolai könyvek nagy részt több nyelvű káték, Roder-féle bibliák, egy pár szertartási munka, Martin Konrad „Religio tankönyve“ s néhány nyelvtani és olvasókönyv. E téren később fejlődött ki a nagy tevékenység.

Vegyes tartalmu munkát is többet adott ki. Ilyenek Munkai János „Istennek földi országa Európában 1840. óta“ czimű két kötetes műve. Wieseman Miklós „Fabiola, vagy a katakombák egyháza“ czimű munkája elbeszélő modorban, világhírű korrajz a militans ecclesia hős korából, magyar fordításban, Danielik Jánostól „Columbus, vagy Amerika felfedezése“ rövid időn két kiadásban és „a történet szelleméről“, — ugyancsak Danieliktől „Magyarországi szent Erzsébet élete“ tagsági illetményen kívül diszes monumental album is kiadva a királyi pár körútjának emlékére, melyben a Danielik által írott életrajz kíséretül szolgál a főtartalomhoz s az Erdy-codexből átvett és Toldy Ferencz nyelvészeti jegyzeteivel ellátott „Erzsébet-legendához“. Történelmi munkák: Bumüller János „Világtörténete“ németből két kötetben, Walter Vilmostól „A 13. századbeli anacharsis“, Miheaudtól „a keresztes hadak története“, Veillot Lajostól „Róma és Loretto“ stb. Kutfő-szerű munkák: a 11. századból Hartwik püspöktől „Szent István király története“ eredeti latin szövegben és magyar fordításban, Fuxhoffer Demjén „Monasterológiája“ Czinár Mór revisiójával, Ferenczy Jákó és Danielik József „Magyar írók czimű életrajz gyűjteménye s Ferenczytól „a magy. irodalom és

tudományosság története“. A Mária szeplőtlen fogantatása hit-ágazati kimondásának emlékére „Immaculata“ czim alatt hét régi magyar szent beszéd Toldy revisiojával. Költészeti munkák: Tárkányi költeményei s Manzoni „Jegyések“ czimű világhírű elbeszélései fordításban. Természettudományiak: Desdonits M. után „az ember és teremtés, vagy a végokok elmélete a mindenségben“ és Mutzl Sebestyén után „a föld és az ember őstörténete“.

Próbát tett a „Korkérdések“ megindításával, melynek első füzetében Kovács Zsigmond a pápa világi fejedelemségét tárgyalta. Megindított egyházi beszédekből egy gyűjteményt „Pázmány-füzetek“ czim alatt. Ifjusági iratokat adott ki többnyire fordításban, melyek közül a Schmid Kristóf „Piros tojásai“ már három kiadást értek világhírű husvéti ajándékképpen. A Szabó Imre „Tanácsadóival“ s „zsöllér leány“ és „elveszett fiu“ czimű elbeszéléseivel a népies iratok kiadását nagy szerencsével kezdette meg, melyeket több munka követett a „Nép-irattárban“. A népszerű és kedvelt Szabó I. szerkesztése alatt indította meg a kath. néplapot, hasonlót adott német, tót és ruthen nyelven is. A miveltebb közép osztály számára megindította a „Családi lapokat“, mely előbb heti, később havi füzetekben futotta meg pályáját. Naptárt is adott magyar, német és tót nyelven. Az első tiz évi kiadvány áll 132 különféle tartalmu munkából 1.557,039 példányban tiz millió 822,139 iven s közel egy millió példány szent képből.

A társulat 90 ivnyi könyvilletményt ajánlott fel tagjainak évi 3 p. forint díjért, melytől ma sem tért el. Csekély árért sok. Még a ponyva-irodalmi nyomtatványok is alig állíthatók ki ily árért. Az alapító tagok által befizetett d.jak s ezeken kívül befolyt, de az első évtizben 30 ezer forintot meg nem haladó adományok kamatai és a könyvekből bejött csekély jövedelem tették lehetővé. A közönség pártolta. A tagok száma, mely már az első években felül volt másfél ezeren, az évtiz végén megközelítette az öt ezeret. Hazánkban irodalmi vállalat eddig alig dicsekedhetett ily pártolással. Külföldön sem jelentéktelen ennyi előfizető. A mely vállalatnak, mint ennek, kiadványai évenként 4—5 ezer példányban forognak közkezen, mindenesetre figyelmet érdemel, főleg oly időben, mint 1848—58. közti évtiz volt.

A második évtiz (1858—68) a nagyobb vállalatok időszakának mondható. Cantu Caesar világtörténete vala a kezdet az első évtiz végén. Bartakovics Béla néhai egri érsek megbízásából olaszból fordítani kezdett mű első füzetait ajándékba adta s annak folytatójává és örökösévé tette. 1877-ben már az egész munka ki volt adva 18 nagy nyolczadrétű könyvben és három pótfolyamban a 3., 5. és 6. könyvhez. A külföldi encyclopaediának a magyar közönségre gyakorolt nagy hatása egy ilyen megindítására ösztönözte a társulatot. Az 1858-iki közgyűlés

Danielik I. indítványára meghatározta, hogy a következő éven kezdve évenként 50 lexicon-nagyságu ivet ad. B. Eötvös elnöklete alatt bizottság alakult. Nálunk eddig páratlan írói díj lön megszavazva. Deák Ferencz, Toldi F. Dessewffy Pauler s más kitünőségek tevékeny részt vettek benne. A lelkesülés nagy volt. Az első füzetet rövid időn másodszer kellett kiadni. Azonban csakhamar belátták, hogy ily terjedelemben egy generatio sem éri meg a befejezést. Szűkebbre szabták. Némi aránytalanság állott elő az egyes czikkek között, de azok irodalmi bece kétségbe vonhatatlan, kivált ha meggondoljuk, hogy hasonló vállalat még ma is inkább a jámbor ohajtás tárgya, a mennyiben Somogyi magy. lexicona is még csak a kezdetén van. A „szenték élete“ volt a második nagy vállalat Scitowszky néhai bibornok-érsek félszázados papsága jubilaemának megörökítésére. 1859-ben indult meg s 1877. decemberében végződött be 13 füzetben. A negyedik nagy vállalat a legujabb magyar szentírás vala Bartakovics félszázados papsága emlékére kiadta az 1822-iki pozsonyi zsinat határozata folytán, melyben a társulat csak vállalkozó társ volt.

A kisebb művek kiadása is folyt. Ilyenek Zádori János „római katakombák“ és „spanyol ut“ czimű nevezetes művei, a Szabó I. tollából „Falu őrangyala“ és „Piros könyv“ czim alatt családi olvasmányok. A külföldi irodalomból „Bertha királyné“, „Fabiola nővére“, „Számüzött leánya“ s mások. A „korkérdésekből“ egy füzet Körmöczy Imre tollából. Néplap, iskolai és imakönyvek s a szent képek folyamatban voltak. Egy vidéki nyomda bérbevétele káros kísérlet volt. Az 1864-iki heves közgyűlésen Somogyi Károly akkori alelnök előterjesztésére a kérdés szerencsés megoldásra jutott. A társulat a heves vitából megifjodva még nagyobb erővel emelkedett ki.

Az 1859-iki olasz hadjárat, a Garibaldi-féle mozgalom, a magyar emigratio olaszországi működése, az 1861-iki bpesti országbirói értekezlet, az 1863-iki szebeni országgyűlés s az 1864-iki szerencsétlen kimenetelű schleswig-holsteini osztrák-poroszdán háboru által jelzett politikai nagy fordulat a társulatot még nagyobb működésre indította. Az 1865-ben Budapesten megnyílt országgyűlés később Erdélylyel, az 1866-iki osztrák-porosz rövid háboru Königgrätz-czel és az osztrák-olasz háboru Lombard-Velence elvesztésével s az 1867-iki koronázás új helyzetet teremtetek. A társulatot készen találta. Az 1855-iki konkordátum palástja által eddig fedezett és kényeztetett római egyház az 1868. évi új vallási és iskolai törvényczikkekben hadizenetet látott, minek következtében a társulat a 3-ik 10 éves cyclusban megtöbbszörözte 20 év alatt kifejtett nagy munkásságát.

Simor fővédnök már az 1868. évi közgyűlésen, a törvény keletkezése előtt utalt az új helyzetre, az 1869-ikin pedig ezeket mondá: „Az 1868. évi népnevelési törvény kötelességünké

teszi, hogy kath. iskoláink sorsairól és jövőjéről gondoskodjunk. Ennek egyik lényeges eszköze az, hogy a kiszabott tanok minden ágából olcsó, de jeles tankönyveink legyenek, melyek mind a tudomány haladásának, mind az anyaszentegyház hitelveinek megfeleljenek.“ Bizottság lőn kiküldve. Az elbetege-sedett Somogyi Károly helyébe választott Dr. Pollák János alelnök egy évi működése után Pécsre kellett hogy menjen kanonoki széke elfoglalására. A választás ugyanezen gyűlésen Ipolyi Arnold egri kanonokra esett, ki a 3-ik cyclust nagy szerencsével nyitotta meg. Ipolyiban a nagy tudomány mellett a legügyesebb ügyvezető lőn nyerve.

A társulatnak még ez időben nem volt saját háza. A házbér mesésen felszökött. Ipolyi házat vásárolt nagyrészt hitelművelet útján. Kegyes adományokból 37—38 ezer forint állott rendelkezésére. A ház ára 50 ezer forint volt 26 ezer frt kész pénz fizetése mellett. A fenmaradt 10—12 ezer forinttal a megvett házra még egy emeletet építtetett, s ez által azt kétszeres értékre emelte. A fenmaradt teher pár év múlva törlesztve lesz, s a 70—80 forint értékű ház tisztán marad a társulat tulajdona.

A tanfériakból álló bizottsággal egyetértőleg intézkedett az ország összes népiskolái számára az országban divatozó nyelveken a szükséges tankönyvek kiadása iránt. Az 1872-iki közgyűlésen már ezt a jelentést tette: „Valóban nagynak és nehéznek látszott a feladat, de már elmondhatjuk, hogy nagyob-bára sikerült. A hiányzó kisebb rész készülöben. Egy lépéssel még tovább is bátorkodtunk menni, a mennyiben társulatunk könyveladási ügynökségében egy teljesen felszerelt oly népiskolai tankönyvkereskedést állítottunk, melyben mindazon könyv és taneszköz, mely kath. népiskoláinkban használható, teljes készletben, s a legjutányosabb áron mindenkor megszerezhető. Ezen nagy vállalathoz 50—60 ezer forint kész pénz lett volna szükséges. Nem fordult a főpapsághoz segélyért. Az „Athaeneum“ irodalmi nagy intézet-tel, mint a házvételt, nagyrészt hitelművelet útján eszközölte szerződés mellett a kiadásokat. A kölcsönös bizalmon fordult meg az egész.

Az encyclopaediának, s a szentek életének befejezése nagy részt Ipolyi érdeme. Megindult a „Házi könyvtár“ czimű vállalat „Szent István király élete“ czimű rövid történelmi tanulmány-nyal Pór Antal tollából. Ezt követte Zádori Jánostól „Földünk helyzete a mindenségben“, s Bergman Józseftől „IX. Pius pápa életirati vázlata“. Egy jó nagy füzet hozott jó tanácsokat a nép számára, s Klopstock híres „Messiásának“ első tiz énekét Tárkányi fordításában. Néplap és naptár folyamatban volt.

Ipolyit a királyi kegy a besztercebányai püspökségre hívta. Az 1872-beli közgyűlésen lemondott az alelnökségről,

Tárkányi Béla lett helyébe megválasztva. Atalános elismerés kísérte Ipolyit a püspöki székbe, kinek közvetlen kormányzása alatt, mint a primás mondá, a társulat munkássága legnagyobb virágzásra és hatásra emelkedett.

Tárkányi alatt következtek az „Évkönyvek“, Fraknoi (Frankl) Vilmos „Magyar nemzet története“ 3 kötetben, Gr. Lázár Kálmánnak „A szabad természetből“ rajzolt képei, Pór Antaltól „Hunyadi János életirása“, továbbá „Az ember származása“ fordításban Sidney Herbert Laing-nek „A megczáfolt darwinismus“ czimü műve után, Zádori János „Északafrikai úti vázlatainak“ 1. kötete; Gr. Lázártól „Hasznos és kártékony állataink“, az ő halála után Kriesch János tanár által folytatva, — a „Házi könyvtár“ XVIII. és XIX. kötetei „Veresmarti Mihály 17. századi magyar író és munkái“ czimü nagy érdekü korrajzban a hitújítás idejéből, a külföldi kritika által is kitüntetve, Ipolyi tollából gazdag tartalmat adtak, — a XX. füzet Maszlaghy Ferencztől „Délfranciaországról“ érdekes vázlatot — a XXIII. és XXIV. kötet pedig „IX. Pius pápasága“ czim alatt a katolicismus történetének nevezetes szakát. Nevezetes munka a Soos Mihály tollából „A kereszténység álláspontja a természetben.“ Adta továbbá a már néhai Mindszenti Gedeon „Legnagyobb költeményeit“ harmadik gyanánt a már előbb kiadott két kötet vallásos költeményéhez.

A népiskolai könyvek kiadása teljes erővel folyt és foly. Az 1877-iki közgyűlésnek egy gyűjteményt mutatott be Tárkányi, mely a kathol. népiskolai ügyre vonatkozó, az összes püspöki kar által megállapított rendszabályokat, tanterveket és utasításokat tartalmazza, kiterjeszkedve a népoktatás minden ágára, részletes gonddal kidolgozva. Ez a „Ratio educationis“ kezdetének évszázados emléke. E gyűjteménybe foglalt egyes szabályoknak és táblázatoknak összege, ide véve az iskolai könyveket is — csak egy év alatt is közel hat-száz ez e r r e rug, az iverk száma pedig a h a r m a d f é l m i l l i o t meghaladja. A „Hon“ 1877-iki 87. száma páratlan gyűjteménynek nevezte.

Az 1871 és 72-iki közgyűlés a hazai tudományos egyh. irodalom különös figyelembevételét határozta el a többi irány ápolása mellett. Három év mulva már meg is indult a „Corpus Scriptorum Ecclesiae Hungaricorum“ (régi magy. egyh. írók) első kötete 56 ivnyi terjedelemben, mely Veresmarti Mihály megtérése historiáját hozza Ipolyi tollából kritikai apparatussal és oly bevezetéssel, melyet a választmány tagsági illetményképen külön is jónak látott kiadni a „Házi könyvtárban“ (lásd fennebb), a pesti egyetem hittani kara pedig annak ítélte a Horváth-alapítvány szabályai értelmében az elsősg koszoruját, s mely a Pázmány „Kalauza“ s Hoványi „Felsőbb katolicismusa“ mellett, mint egyháztörténelmi s irenikus hit-

védelmi egyedirat büszkén foglalhat helyet. A társulat aján-dékba kapta e munkát. Ezt követte a Corpus S. E. H. 2-ik kötete, mely szintén Veresmarti két nagyobb és egy kisebb munkáját, s Pálfi Mátyás pannonhalmi főapáthoz intézett öt levelét tartalmazza — Ipolyi által revideálva, s hasonlóan aján-dékába adva.

1878. készen és bírálat alatt voltak: Füssy Tamástól „IX. Pius pápaságából“ az I. és II. kötet, Fraknóitól „Vitéz János esztergomi érsek élete“, Pór Antaltól „Aeneas Sylvius“ élet és korrajz, Czobor Bélától „Az emberi nem műemlékei“ 1. kö-tete ábrákkal, a többi munkában. Hasonlóan Soós Mihálytól „A keresztény álláspontja a természetben“ II. kötete, s Ort-vay Tivadartól „A magyar birodalom geographiája“ három kö-tetben tárgyalandó az ország természeti, politikai és egyházi viszonyait, s végre Ipolyitól a C. S. E. H. folytatásául egy Monographia.

A társulat a harmadik tized közepén már oly honorariu-mot adhatott az addig szokásos előlegezések helyett az írók-nak, minőt alig ad valamely hazai irodalmi intézetet vagy vál-lalkozó. A bevétel 1871. év óta 70—75 ezer forint között vál-takozott. 1877-ben 91 ezer 985 forintra emelkedett.

A közgyűlés 1877 mártius 22-ről üdvözlő feliratot inté-zett IX. Pius pápához jubilaeuma alkalmából, melyet egy apos-toli kereszt formára összeállított arany ajándékkal együtt Tár-kányi és Bubics Zsigmond nyújtottak át Rómában. A pápa nem sokára bekövetkezett halála feletti részvétének pedig a bécsi nuntius utján, Leo megválasztatása feletti örömeinek pe-dig táviratilag adott kifejezést a társulat. Károlyi I. gr. tár-sulati 30 éves elnök 80 éves jubilaeumára emlékérmét veretett, melyet Haynald kalocsai érsek a királyi pár jelenlétében nyuj-tott át 1877 nov. 18-án.

Az összes nyomtatványai 30 éves pályája alatt 1878-ig 7 millio 689 ezer 900 példányban — 61 millio 357 ezer iven jutottak forgalomba, melyek között a legkisebb féllives füzet-kékből, a legnagyobb 70 ives kötetekből állott. Az ügynökségi üzletforgalom 1877 márt. 1-től 1878 február 1-ig a következő képet adja: Eladatott 499,803 példány könyvet, 21,852 képet, 89,231 egyes nyomtatványt. Bevétel ezekért 64,543 frt 95 kr. Tagsági illetménybe szétküldött 21,027 könyvet, különféle in-tézeteknek és egyeseknek ajándékozott 4583 könyvet, 1200 ké-pet és tanszert. Raktári készlet ugyanakkor volt 92,859 kötött könyv 86667 füzetben, képviselve 116230 frt 28 kr. értéket. Egy év alatt megjelent tan- és imakönyv 457,000, tagsági il-letményképpen 27,700, társulati közlöny ezer, egyéb kiadvány 141,300, összesen 627 ezer példányban, 3 millio 225 ezer 700 iven. Az 1878 évi költségvetésben a bevétel 74,394 frt 85 kraj-czárban, a kiadás 74,378 frt 24 krajczárban volt előírányozva. A bevételi előírányzatban 12 ezer frt a tagsági díjakra volt fek-

tetve 3 frt 15 krajczárjával, a kiadásában pedig 2500 forint írói díj gyanánt szerepel. Az 1880-iki költségvetés is kevés különbséggel ugyanaz. A társulati ház, mely a budapesti jelzálogbanknak 1878 február végén 21,628 frt 48 krajczárral tartozott, részletekben évenként 1680 forintot törleszt, s így rövid időn tiszta vagyonná lesz.

A fennebbiek szerint, ha igaz az, hogy a legújabb felvétel szerint az országban 7620 rk. pap és szerzetes van, s felvesszük, hogy az 5500 előfizető mind pap vagy szerzetes, akkor minden százból 62 előfizető van. Azonban az előttünk fekvő névsor nyomán okunk van a világi tagok számát (főrendiek, egyetemi tanárok, kuriai, táblai, törvényszéki bírák, egyetemi és más világi tanárok, polgárok, nők) 12 percentre tenni. És így 50 percent egyházi, 12 percent világi. Magyarországon az 1870. évi népszámlálás szerint, mely az 1857-éhez képest, a közbeesett 12 év alatt a róm. katolikusoknál 14.9%, görög és örmény katolikusoknál 14.8%, görög és örm. keletieknél 5.4%, ágostaiaknál 9.9%, helvét hitvallásuaknál 10.7%, unitáriusoknál 11%, Mózes vallásuaknál 33.7% szaporodást jelez, van 7 millió 502 ezer róm. k. vallásu, kik az összes lakosságnak 47.7%-át teszik. És így a társulat által 30 év alatt kiadott 61 millió 357 ezer nyomott ívből esik minden lélekre 8 és mintegy $\frac{3}{4}$ -ed iv.

A fennebb rövid vonásokban előadtak mindenkit meggyőzhetnek a felől, hogy e társulat 30 év alatt az 50 éves magyar akadémiának tekintélyes versenytársává lett, hogy az egyház képviselője gyanánt, mint jó és olcsó könyveket kiadó, egyházi, nevelési és hittudományi, történelmi és más téren valóságos nagy hatalommá emelkedett, hogy a kath. értelemben vett keresztény vallásosság és miveltetés, elvek és tanok terjesztésére, ápolására népszerű és tudományos munkák olcsó kiadása által teljes erővel törekszik, s hogy kiadványaival tömeges egyházi és világi pártolás mellett nagy czélokat ér el: egyfelől azt, hogy méltányos írói díjjal a kitűnő erőket tudja a maga czéljaira csoportosítani és foglalkoztatni, s így tekintélyes egyházi s népoktatási írói kart teremt és nevel; másfelől azt, hogy sok munkát tud kiadni: harmadik felől, a mi talán a legfontosabb, azt, hogy olcsóságuknál, mondhatni ingyenességöknél fogva (90 iv 3 frt 15 krért!) a kiadványokat terjesztetni, s a nagy közönség alsóbb rétegeibe is levezetni képes, s így az egyháznak, mint ilyennek, különös érdekeit is védelmezni tudja, — nem csak, hanem a protestantismussal szemben, habár békés uton, fenyegető állást foglal el, a mi még szomorubb, ha elmerészeljük képzelni, hogy a prot. buzgóság és érdekeltség ma nem hasonlítható a 16. és 17. századbelihez, s ha elgondoljuk, hogy az 1868. május 20-iki ministeri előterjesztés szerint 58,158 hold fekvésből és 6.455,877 frt pénzből álló

kath. vallásalapon, püspöki, káptalani, plebániai, s 194,408 holdnyi fekvéséből, 14,857,000 frt pénzből álló, 44.215,000 forint értéket képviselő tanulmányi alapon kívül a nagyszámu magán alapítványok részint a minister, részint a püspökök kezelése alatt, mint egy mult évi ministeri körözüvény tanusítja, nagyban befolylnak a protestantismus aláásására, a minek eredménye már is szembetűnő.

Fennebb kijelentettük, hogy az egyes püspökségek és kath. egyházi irók működését figyelmen kívül hagytuk. Ez uttal a protestansokra nézve is hasonlót követünk. Csupán a prot. egyletet kívánjuk bemutatni működése 10-ik évében.

A Szent-István-társulat megalakulása után 23 évvel a prot. sajtóban is élénk mozgalom indult meg, az egyházi élet, s vallásosság megelevenítése érdekében. E mozgalom oly irányban indult és folyt, hogy annak eredménye gyanánt egy, mondhatni, felekezeten kívül álló, átalános jellegű egyházi reformegylet létrejöttét leheté gyanítani. A sajtóbeli mozgalom irányától és szellemétől némileg eltérőleg „magyarországi prot. egyletté“ alakult az érdeklettek nagy értekezlete Budapesten 1870. október 3—4-én, s mint ilyen kezdette meg működését. *) Ideje is volt már, hogy a protestansok is megmozduljanak, mert az 186⁶/₈-iki országos törvényezikkek, s a fennebb említett események, rájuk nézve is új helyzetet teremtettek, s az eddigi, mondhatni, védelmi állásból másnemű tevékenység terére szólították. Alsóbb és felsőbb oktatási és szorosan vett egyházi ügy elodázhatlan követelésekkel állott elő r o h a m o s a n. Sok munkával el voltak késve a z o r d idők miatt. Mind a három prot. felekezet érezte azt, hogy szükséges egy közös tüzhely, a melyből mindháromra meleg sugározzék. A tüzhely szerkezete nem vala mindeniknek inye szerinti, de azért üdvözölve lőn minden oldalról.

A természettudományok újabbi nagy lendülete, s a materialismus erőteljes fellépése reformáltakat, ágostaiakat és unitariusokat nagyobb tevékenység kifejtésére utalták. Ily körülmények között kezdett munkához a prot. egylet. Csakhogy a világi elem nem olvadt úgy össze az egyházzal a helyzet fel fogásában s a tényezők méltatásában, nem ajánlkozott oly mértékben közös, együttes actiora, mint a kath. egyház hivei 20 év előtt tevék, hol pedig a világi elem a szervezetnél és szellemlél fogva sokkal távolabb áll az egyházitól, mint a prot. egyházban.

A prot. egylet is nagy lelkesedéssel kezdett munkához, sok volt a teendő. Több czélt tűzött maga elé alapszabályaiában. Érdekes és nagy horderejű vándorgyületeket tartott, s ezek által igen nagyban befolyt az érdeklődés felébresztésére, épen úgy, mint a m. kir. természettudományi társulat, s a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyületei a 40-es évek-

*) L. a részletes leirást Ker. Magvető 1871. évi folyam 283—294 lapjain.

ben. Legfontosabb azonban irodalmi működése, s mi ezuttal csupán arra szorítkozunk.

1874-ben kiadott három nevezetes munkát. Egyik „A vallás-erkölcsi élet 1848 óta Magyarországon“, az egylet által 300 forinttal jutalmazott pályamű, Szeremlei Sámuel hódmezővásárhelyi ev. ref. pap tollából (113 lap); a másik „A prot. polemika kézi könyve“ első kötete, írta Dr. Hase Károly jénai tanár, ford. Hegedüs János nagyenyedi tanár (300 l.); a harmadik „Az őskeresztyénség történelme“, írta Dr. Baur F. Ch., a harmadik kiadás után fordította Dósa Dénes és Jeskó Lajos (380. l.) 1875-ben megjelent „A prot. polemika kézikönyvének“ 2-ik kötete is (452 l.), s megjelent egy testes kötetben (324 l.), hét nevezetes theologiai értekezés: 1. „Jézus élete és a jövő egyháza“, Dr. Lang Henrik után ford. Papp Károly, revideálta Dr. Kiss Áron. 2. „Pál, a pogányok apostola, Dr. Lang után ford. Dr. Kiss, rev. Kovács Albert. 3. „Jézus imája.“ Irta Nagy Gusztáv, rev. Dr. Ballagi Mór. 4. „A vallásos igazságok egyedüli ismertető jele.“ Dr. Dreyer Ottó után ford. Turcsányi Gyula, rev. Cz. J. 5. „A keresztyénség lényege“, Dr. Ullmann után ford. Kereszturi Sándor, rev. Kovács Albert. 6. „Luther mint eretnek a lutheranus orthodoxia törvényszéke előtt“, Dr. Hetzel H. után ford. Csiskó János, rev. Bogsch Albert. 7. „A prot. isteni tisztelet napjainkban“, Dr. Zittel Emil után ford. Poszvék Sándor, rev. Trsztyenszky Gyula. 1876-ban megjelent a Dr. Kovács Ödön tollából „A vallásbölcselet kézikönyve“, rev. Dobos János és Fejes István (388 l.), s „A keresztyén dogmatika“ Dr. Lang H. után ford. Kereszturi Sándor (240 l.). 1877-ben kiadta „A vallásbölcselet kézikönyvének“ 2-ik kötetét (312 l.) és egy testes kötetben (300 l.) öt nevezetes életrajzot: 1. Tóth Ferenczé, írta Liskay József. 2. Szeberényi Jánosé, írta Szeberényi Gusztáv. 3. Dr. Székács Józsefé, írta Győry Vilmos. 4. Antal Jánosé, írta Makkai Domokos. 5. Bodola Sámuelé, írta Dr. Bartók György. 1878-ban kiadta Kovács Albert „Egyház jogtanát“ két darabban (674 l.), 1879-ben pedig „A keresztyén egyház 4., 5. és 6-ik századának történelmét“ Baur után (256 l.), s sajtó alá rendezte „A prot. theol. tudományok fejlődése és mai állása“ czimű érdekesnek ígérkező munkát, melyben az exegetikai részt Keresztes József, a dogmatikait Dr. Kovács Ödön, az erkölcstanit Dr. Bartók György írta.

Mindenik nevezetes munka, irodalmunkban nem csak nagy hézagot pótolnak, hanem annak diszére válnak. Tekintélyes írói kar van már e néhány év alatt is felléptetve, közös munkásságra összevonva. Kezdetben 700 előfizető volt, a második 3 éves előfizetési cyclusban már 429-re apadt. Sajátságos szomorú jelenség.

Kilencz éves pályája alatt kiadott 242 sűrű nyomott ivet mind a m a g a s a b b tudomány köréből. Ámbár biztos adato-

kat e tekintetben nem nyerhetünk, de ha felvesszük, hogy mindeniket 1000 példányban nyomatta, akkor az iverk száma megüti a 242,000 iverk, képviselve 32,200 forint értéket. Ezzel szemben bevehetett évi 4 forintjával az első 3 éves cyclusban 700 előfizetőtől 8400 forintot, a másodikban 429 előfizetőtől 5148 forintot, a harmadikban ugyanannyit, összesen 18,696 forintot. A bevételhez képest sokat adott, de a csekély pártolás miatt nem érhetette el azt a célt, a mi egyik legfontosabb hasonló vállalatoknál, hogy nagyon olcsón adhassa, és így a jeles kiadványok még a felsőbb értelmesebb, mondhatni szak-körökben sem örvendhetnek kellő elterjedésnek, fájdalom. Ez a gyenge oldala a m. tudományos akadémiának is, holott nagy tőkével rendelkezik. Második nagy baj az, hogy írók és fordítók inkább a lelkesüléssel, mint fáradozásuk méltányos díjazásával kell hogy beérjék. Az előfizetők között csupán négy világi egyén volt, a papok közül sem kellő számban, több főtanodai könyvtár épen nem vett részt.

A jelen éven kezdődő 3 éves cyclusban a magyar protestans egyház történetére tartozó egyes monographiakat szándékozik közrebocsátani. Egy kimerítő prot. egyh. történet elodázhatatlan szükség. A magyar protestantismus fenmaradásának egyik fő biztosítója lesz abban letéve.

Magyarországon egy legújabb felvétel szerint van 874 ág. 1990 ev. ref. 106 unitárius — összesen 2970 prot. pap, s körülbelől 500 papnövendék. Mindenesetre tekintélyes szám. Ha ezeknek csak fele előfizetne, mind olcsóság, mind mennyiség tekintetében kétszeres eredmény lenne várható. De ha figyelembe vesszük a prot. főrendiek, birtokosok, ügyvédek, bírák, tanárok, tisztviselők nagy számát, úgy véljük, hogy legalább 2000 előfizetőnek okvetetlen kellene lenni.

A két társulat működése képének összehasonlításából a tanuságot levonni és a teendőik felől komolyan elmélkedni az olvasóra bizzuk.

DERZSI JÓZSEF.